Nikolai Pavlenko

KATARIINA ESIMENE

Tõlkinud Andres Adamson

ARGO

Originaali tiitel:

Павленко Николай Иванович
Екатерина I
Издательство Проспект
Москва, 2017

Toimetanud Piret Ruustal
Kujundanud Kaspar Ehlvest
Küljendanud Erje Hakman

Esikaanel: Keisrinna Katariina I portree (detail).
Jean-Marc Nattier, 1717. *Riiklik Ermitaaž, Peterburi / Bridgeman Images*

© Павленко Н. И., 2004
© ООО „Проспект“, 2016
Tõlge eesti keelde © Andres Adamson ja kirjastus Argo, 2021
Kõik õigused kaitstud

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-53-1

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Tõlkijalt 7
Autorilt 13
1. Orjatarist tsaari abikaasaks 17
2. Abikaasa truudusetus 49
3. Tõus troonile 75
4. Lesk troonil 95
5. Ülemsalanõukogu 119
6. Kriisi ületamise katsed 143
7. Vaikushetk välispoliitikas 165
8. Ebaõnnestunud katse kukutada Menšikov 185
9. Menšikovi täitumatu unistus 207
Lisa 1. Peeter I ja Katariina kirjavahetusest 237
Lisa 2. Keisrinna Katariina I elu peamised kuupäevad 251
Illustratsioonid 253

TÕLKIJALT

Küllap pole vaja väga selgitada, miks keisrinna Katariina Esimese elulooraamat meile huvi peaks pakkuma – esmalt juba seetõttu, et ta oli ainus ka kogu Eesti ala valitsenud monarh, kes küllalt suure tõenäosusega oli pärit siitsamast. Vähemalt astus ta kirjapandud ajalukku otse eesti-läti keelepiiril ning jättis meile Kadrioru lossi ja pargi näol tänaseni nähtava ja meie keeles edasi kõlava jälje. Tema tuhkatriinulugu on ka muidu erakordne – tõusta juba abielunaisest, mitmete käte vahelt läbi käinud madala päritoluga orjatarist alul üheks seksuaalselt täitmatu tsaari paljudest armukestest, seejärel neist peamiseks, siis despootliku isevalitseja seaduslikuks abikaasaks ning lõpuks, mõni kuu enne Peeter I surma, tema ametlikuks kaasvalitsejaks ja troonijärglaseks! Katariina sünnitas Peetrile üksteist last, neist viis poega, kusjuures arvestatud on ainult elussünde. Täiskasvanuks said neist vaid kaks tütart, kellest üks, Jelizaveta, valitses Venemaad paarkümmend aastat, ja alates teise tütre Anna pojast Karl Peter Ulrichist (keisrina Peeter III) olid kõik Vene tsaarid kuni kõige viimaseni välja Katariina I otsesed järglased.

Ses mõttes on lausa imelik, et teie käes olev teos on üldse esimene Katariina biograafia, mida sünnib elulooraamatuks nimetada. Ja esmatrükis ilmunud alles käesoleval sajandil! Selle autor Nikolai Pavlenko (1916–2016) kirjutas oma pika elu jooksul hulga raamatuid, kuid Katariina elulugu oli nende seas

üks viimaseid. Omal kohal on seetõttu ka mõni sõna raamatu autorist.

N. Pavlenko õppis nooruses maakooliõpetajaks ja töötas oma sünnikandi, Krasnodari krai külakoolides, kuid õppis edasi ajalugu, esialgu kaugõppes Rostovi pedagoogilises instituudis, seejärel – ilmse andekuse tõttu üle viiduna – juba statsionaarses õppes Moskvas, ajaloo ja arhiivinduse instituudis. 1939–1946 oli ta mobiliseeritud Punaarmeesse ja tegi Teise maailmasõja läbi jalaväeohvitserina. Pärast sõda jõudis Pavlenko 1949. aastal ajalookandidaadi ja 1963. aastal doktorikraadini. Töötas ta sellal NSV Liidu Teaduste Akadeemia erinevates instituutides – ka ajaloo jaoks oli neid mitu – ning tegeles peamiselt Venemaa varase metallurgiatööstuse ja selle eest vastutanud riigiasutuste ajalooga. See teema viis ta tähelepanu paratamatult Peeter I ajastule. Vene ajaloolaste seas leidus ka nõukogude ajal erinevaid suundi, kildkondi ja nendevahelisi võitlusi. Pavlenko kuulus sellisesse ajaloolaste rühmitusse, mis püüdis vaadelda Venemaa ajaloolist arengut vabamalt ideoloogilistest kaanonitest, ei pidanud näiteks 1917. aasta oktoobrirevolutsiooni sugugi millekski täiesti ettemääratuks. Rühmitus langes seepärast muidugi terava parteilise rünnaku alla ja ka Pavlenko juhitud sektor tema teadusinstituudis likvideeriti aastal 1975. Tema ise aga jätkas professorina Moskva pedagoogilises instituudis kuni pensioneerumiseni kõrges vanuses.

Nüüdsest kujuneski Pavlenko peamiseks uurimisteemaks Peeter I isiksus ja reformid ning tal ikka veel ees seisnud nelja aastakümne jooksul kirjutas ta põhjalikud elulood nii tsaarist endast kui ka tema tähtsamatest lähikondlastest ja mõnedest järglastest. Tema suhtumine Peetrisse oli seejuures panegüüriline, s.t ülistav, pea kõike isevalitseja ette võetut heaks kiitev, kõiki teisi pisendav – ainsaks erandiks ehk Peetri lähim abiline Aleksandr Menšikov, kes sai N. Pavlenkolt andeks ka need

puudujäägid, mille eest Katariinat selles raamatus siin nahutatakse. Säärane hoiak pole Vene – ja mitte ainult Vene – ajalookirjutuses muidugi uus ning seletab omalt poolt, miks alles N. Pavlenko ligemale kolm sajandit varem elanud ja valitsenud Katariina I elulooraamatu kirjapanekuni jõudis.

Venekeelse originaaliga võrreldes on eestikeelses tõlkes ära jäetud enamik Peetri ja Katariina säilinud kirjavahetusest. Tegemist on peamiselt Peetri kirjadega, Katariina omi on alles üksikuid ning neistki vaid osa on kindlalt tema enda dikteeritud; kirjad sisaldavad peamiselt eraelulisi, kõrvalseisjatele tihti mõistetamatuid teateid, hüüdnimesid jmt, mis jääksid eesti lugejale suuresti arusaamatuks ka põhjaliku kommenteerimise korral.

Teine erinevus võrreldes originaaliga seisnebki aga kommentaarides. Kui näiteks läänelike nimede kasutuses on parandused enamasti otse teksti viidud (neid olulisematel puhkudel ka markeerides), siis sisulised lisaselgitused ja mõnel juhul ka autori väidetule vastupidised argumendid on lisatud joonealuste märkustena.

Tahtmata nende kommentaaride sisu siin enneaegu avada, lubatagu siiski lisada mõni rida selle raamatu pea- või vähemalt nimitegelasest. Katariina I valitsusaeg jäi lühikeseks, väldates ainult kaks aastat, 1725–1727, millest suure osa oli ta ise juba voodihaige. See ja tema eelkäija tohutu vari on tekitanud mulje, et Katariina oligi tühine nii inimese kui valitsejana. Ei, ikka vastupidi – tegemist oli väljapaistva isiksusega! Juba see, et ta isepäise ja kapriisse tsaari endaga nõnda tihedalt siduda, tema kõrval pidevalt kõrgemale tõusta suutis, räägib enda eest.

Ka poliitikuna – kui see sõna siin muidugi omal kohal on – polnud Katariina silmapaistmatu. Ta oli sageli vahendajaks keisri ja tema lähikondlaste või muude alamate vahel, pehmendas ja juhtis kõrvale tsaari raevu. Katariina näib olevat

üldse olnud kaastundliku ja rahuarmastava loomuga, ehkki suutis vajadusel enda eest seista. Samal ajal oli ta füüsiliselt aktiivne, tugev ja vastupidav, talus nurisemata reiside ja sõjaväeliste rännakute raskusi, ratsutas hästi, oli kuni keskeani (kaugemale tema elukäik ei jõudnudki) hea tervise juures. Ta tegi koos Peetriga kaasa õnnetu Pruti-sõjakäigu 1711. aastal – ja päästis selle käigus Vene väliarmee kõigi pilkude all vältimatuna näinud hävingust! – ning 1722–1723 Pärsia-sõjakäigu, mille ajal sünnitas ka oma viimase lapse. Ent see katsumus selja taga, lõikas ta juuksed lühikeseks, pani pähe kõrge grenaderimütsi ja tegi taas kaasa kõik, pikkadest ratsateekondadest vägede ülevaatusteni enne lahinguid, säilitades rahu ka vaenlaste kuulide all. Prutile järgnes Peetri ja Katariina ametlik abielu, Pärsiale – Katariina pidulik kroonimine ja kaasvalitsejaks kuulutamine.

Katariina oli väga populaarne armee ohvitserkonnas, eriti kaardiväepolkudes, mis koosnesid peamiselt aadlikest. Kaardivägi moodustaski tegelikult suure, ainult aktiivset, tegevteenistuses olevat kontingenti arvestades ehk isegi suurema osa impeeriumit sõjalise jõu mõttes koos hoidvast ühiskonnakihist – teenistusaadlist. Ka sõjavägi nägi temas eestkostjat ja toetas Peetri surres tema trooniletõusu. Kohe võimuletulekule järgnenud päeval lasi Katariina kaardiväepolkudele – kaks neid tollal oligi – välja maksta pooleaastase palgavõla, korra varem oli ta saavutanud isegi pooleteise aasta saamata jäänud palkade väljamaksmise.

See raamat keskendub siiski vaid Katariina trooniletõusule ja kaheaastasele valitsusajale. Ent ka selles osas pole põhjust midagi pisendada. Katariina jättis maha tunduvalt paremas olukorras Venemaa, kui ta Peetrilt üle võttis. Peetri-aegne Venemaa oli sõjaväeline diktatuurriik, piltlikult väljendudes omamoodi segu kasarmutest ja uusehitisi ümbritsevatest

sunnitöölaagritest, mis oli just jõudnud teatud murdepunktini. Riik ja rahvas olid sisuliselt pankrotis. Katariina andis maale hädavajaliku puhkuse, viis kulutused sissetulekutega vastavusse, isegi kärpides seejuures tuntavalt maksukoormust – võib-olla esimese valitsejana Venemaa ajaloos. Tema ajal asutati teaduste akadeemia, asus teele Vitus Beringi ekspeditsioon, jätkusid Peetri algatatud reformid – kuid mõni pöörati ka tagasi, tunnistati viga või enneaegsust. Kõigest sellest on see raamat.

Head lugemist!

1. PEATÜKK

ORJATARIST TSAARI ABIKAASAKS

1702. aastal hõivasid Vene väed feldmarssal Boriss Šeremetjevi juhtimisel Marienburgi* – väikese kindluse, mis avaldas sellele vaatamata visa vastupanu. Piiramise venimine kaheteistkümnele päevale seletub asjaoluga, et kindlus paiknes järvesaarel ja selle vallutamiseks tuli ületada kahesajameetrine veetakistus. Veel enne, kui parved ründajatega lõpuks saarel randuda jõudsid, andsid 1000–1200 ümberpiiratut trummisignaaliga märku soovist alistumise tingimuste üle läbi rääkida. Feldmarssal pidas pakutud tingimusi siiski vastuvõetamatuiks ja jätkas kindluse tulistamist suurtükkidest. Garnison muutus kohe järeleandlikumaks ning komandant ja ohvitserid alistusid, loovutades feldmarssalile oma mõõgad.

Marienburgi taolisi võite tuli Põhjasõja käigus ette arvukalt, kuid seekordne omandas erilise tähenduse. Asi on selles, et trofeede ja vangide hulgas, mis kindluses võeti, oli ka pastor Johann Ernst Glücki teenijanna Marta, tulevane Peeter Suure abikaasa ja Venemaa keisrinna, kes pärast õigeusku üleminekut sai nimeks Jekaterina Aleksejevna.

Näib, et Marta oli sündinud Rootsi valdustes. Tõendid selle kohta – tõsi, kaudsed – pärinevad tsaarilt endalt. Nagu teada, tähistas Peeter vanavene kindluse Orešeki vallutamise

* Praegune Alūksne, eesti k Aluliina, asub toonasel eesti-läti keelepiiril Lätis. – *Tõlkija märkus.*

aastapäevi (rts k Nöteborg, tsaar nimetas selle ümber Schlüsselburgiks, 'võtmekindluseks'). 11. oktoobril* 1718 kirjutas ta Schlüsselburgist naisele: „Õnnitlen Teid selle õnneliku päeva puhul, mil vene jalg meie maal end maha pani, ja selle võtmega on palju losse lukku pandud." Poltaava võidu kümnendal aastapäeval, 27. juunil 1719, väljendas Peeter kirjas abikaasale jälle mõtet, et see võit naisele ilmselt rõõmu ei tee: „Aiman, et valmistasin Teile selle päeva meenutamisega kurvastust." Mõlemad kirjad vihjavad orjatari pärinemisele kas Rootsile kuulunud Läänemereprovintsidest või Rootsist endast. Seda versiooni kinnitab ka naljatoonis peetud vestlus tsaari ja tema naise vahel, mis olevat aset leidnud 1722. aastal (see tähendab juba pärast Põhjasõja lõpetanud võiduka rahu sõlmimist), vangide vahetamise aegu.

„Nagu lepinguga sätestatud, tuleb kõik vangid tagasi saata, ei teagi kohe, mis sinust saab," alustas tsaar.

Katariina leidis kähku sobiva vastuse:

„Ma olen teie teenijanna, tehke, mida heaks arvate. Ma ei arva siiski, et te mind ära annate, tahaksin siia jääda."

„Kõik vangid lasen minema, sinu osas aga lepin Rootsi kuningaga kokku," lõpetas Peeter I jutuajamise.**

See vestlus toimus ajal, mil endine sõjavang oli suutnud ise vangistada Vene tsaari südame ja tõusta tema abikaasaks. Kuid 1702. aastal oli „mustakulmuline naine", nagu Katariina Esimest kutsus Puškin, esialgu üks paljudest vangivõetud mees- ja naissoost eraisikutest.

---

* Vana, Juliuse kalendri järgi, nagu enamik kuupäevi selles raamatus. Järgnevalt autori poolt tsiteeritud lause ei sisalda tegelikult tema väidetud teavet. Nähtavasti peab autor lihtsalt silmas seda, et ka Orešeki kindlus paiknes saarel (nagu Alūksne) ja vallutati samuti rootslastelt. – *Tõlkija märkus.*

** Vt: Устрялов Н. Г. История царствования Петра Великого. Т. 4. Ч. 1. СПб., 1863. С. 132.

Marta päritolu ja selle kohta, kuidas tast sai tsaari orjatar, on liikvel palju legende, mis tekkisid valdavalt siis, kui Katariinast sai alul tsaari abikaasa ja seejärel keisrinna. Ühe neist legendidest märkis Taani saadik Just Juel oma päevikusse üles siiski juba 1710. aastal. Ta toob ära küllaltki romantilise loo. Tema sõnul sündis Marta Liivimaal väga madalat päritolu vanematest väikeses Marienburgi linnakeses, töötas Tartus superintendent* Glücki toatüdrukuna ja oli laulatatud Rootsi kaprali Meyeriga. Nende pulmad olla toimunud 14. juulil 1704 – just sel päeval, mil Tartu langes Vene tsaari kätte.

Kui Vene väed sisenesid linna, jäi pulmakleidis Marta silma ühele Vene sõdurile. Nähes, et neiu on kena ja arvates, et teda saaks tulusalt rahaks teha (sest Venemaal on inimeste müümine tavaline asi, märgib Taani diplomaat), viis sõdur ta jõuga kaasa sõjaväelaagrisse. Ta hoidis neidu seal siiski vaid mõne tunni, sest hakkas kartma karistust: ehkki tsiviilisikute jõuga röövimine oli kombeks, seletab jälle Just Juel, oli säärane tegevus seekord surmanuhtluse ähvardusel ära keelatud. Et karistust vältida ja peljates kaaslaste kadedust, aga ka selleks, et teha meelehead oma kaptenile ja saada millalgi allohvitseriks ülendatud, kinkis sõdur vangi ülemusele.

Kapten võttis neiu tänuga vastu, kuid kavatses omakorda tema ilu ära kasutada, et õukonnas soosingut pälvida. Ta tõi tüdruku tsaarile kui tuntud naiseilu asjatundjale, lootes kingituse abil saavutada valitseja heasoovlikkust ja auastmes ülendamist. Orjatar meeldis tsaarile esimesest pilgust ja juba mõne tunni pärast oli kõigile teada, et temast on saanud valitseja armuke. Muide, alguses ei hoolinudki tsaar temast väga ja alles hiljem, kui Katariina talle poja sünnitas, kiindus naisesse tõeliselt.**

---

* Superindendent oli luterliku piiskopi ametinimetus. E. Glück seda ametit siiski ei pidanud, ta oli lisaks Alūksne kirikuõpetajaks olemisele Koknese praost. – *Tõlkija märkus.*

** Vt: Юст Юль. Записки. М., 1899. С. 124.

Selles loos on vale peaaegu kõik: alates ajast, mil Marta vangi langes, ja lõpetades tsaari juurde sattumise asjaoludega.

Teine lugu pärineb prantslasest ohvitserilt François Guillemot de Villebois'lt, kes astus Venemaa teenistusse juba 1698 ja veetis selles pool sajandit (ta läks viitseadmiralina erru 1747 ja suri aastal 1760).* Ehkki tema jutustus on kirja pandud juba pärast Katariina surma, näib see märksa tõepärasem, kuigi sisaldab samuti piisavalt kahtlast. Villebois' sõnul oli Katariina päritolu kaua aega teadmata ka talle endale, ehkki Peeter tegeles kahekümne aasta vältel sellekohaste otsingute ja uurimisega. Alles kolm kuud enne Peetri surma, see tähendab oktoobris 1724, selgus, „et tema nimi oli Skavronskaja, et ta sündis Tartus 1686. aastal ja et ristiti teda tolsamal aastal katoliiklikus kabelis". Katariina vanemad, pärisorised talupojad-põgenikud Poolast olid tulnud Tartusse, sealt aga asusid Marienburgi, kus surid peagi katku. Marta sattus luterliku kirikuõpetaja, „selle provintsi superintendendi või ülempastori" Glücki perre, kelle abikaasa kasvatas teda koos oma kahe tütrega kuni kuueteistkümnenda eluaastani. „Kui ta jõudis selle vanuseni," kirjutab Villebois, „siis otsustas perenaine neiu käitumise põhjal, et peagi saab tal oma seisundist villand." „Oletatavasti," selgitab ta lisamärkuses, „märkas superintendent, et tema vanem poeg vaatas nimetatud teenijanna peale liiga heasoovlikult, millisele asjale ei tohtinud olla kohta vaimuliku kodus, teiselt poolt aga polnud ka neiu ükskõikne nende pilkude suhtes, mida noormees talle heitis – kui see mäng juba kaugemalegi polnud läinud." Ühesõnaga, hingekarjane ruttas andma Martat kaasaks

* Villebois oli hulk aastaid Ahja, Kurista ja Sarakuste mõisnik Võnnu kihelkonnas Tartumaal ja ka maeti Tartusse. Lisada tuleb veel, et ta oli a-st 1715 (teises) abielus pastor Johann Ernst Glücki tütre Elisabethiga, s.t Katariina I-le küllaltki lähedase isikuga, mistõttu tema käega kirja pandud intiimset laadi üksikasjad (mis olid teada ju ainult asjaosalistele endile ja võisid kolmandatele isikutele teatavaks saada ainult nende kaudu) omavad tavapärasest suuremat allikaväärtust. – *Tõlkija märkus.*

ühele Rootsi sõdurile Marienburgi garnisonist.* Kuid juba kaks päeva hiljem oli too sunnitud naisest lahkuma, et suunduda koos oma väeosaga Karl XII peaarmee juurde Poolas. Marta jäi edasi teenistusse pastor Glücki juurde. Seepärast oli ta koos kirikuõpetajaga Marienburgis, kui feldmarssal Šeremetjevi väed linna ootamatult ümber piirasid.

Sellest, kuidas Marta tsaari juurde sattus, jutustab Villebois järgmiselt. Linnakese elanikud saatsid „monsenjöör" Glücki Šeremetjevi jutule, et kaubelda välja vastuvõetavad kapitulatsioonitingimused. Feldmarssal võttis Glücki vastu koos kogu ta pere ja teenijaskonnaga. Nende seas oli ka Marta, kellele feldmarssal pööras erilist tähelepanu. „Saades teada, et tüdruk oli teenijanna, otsustas ta tema endale võtta, vastu neiu tahet ja hoolimata monsenjööri etteheidetest. Nii läks ta härra Glücki majapidamisest üle feldmarssal Šeremetjevi majapidamisse /…/ Möödus kuus või seitse kuud /…/ kui Liivimaale saabus vürst Menšikov, et võtta Vene armee juhtimine üle Šeremetjevilt, kes sai käsu ilmuda viivitamata tsaari juurde Poolasse. Kiirustamise tõttu tuli tal jätta Liivimaale kõik need teenijad, kelleta ta läbi sai. Nende seas oli ka Katariina. Menšikov nägi neiut mõned korrad Šeremetjevi majas ja leidis ta täielikult oma maitsele vastavat. Menšikov tegi Šeremetjevile ettepaneku teenijanna temale loovutada. Feldmarssal nõustus, nii läkski Katariina vürst Menšikovi käsutusse, kes kogu selle aja vältel, mis ta majas veetis, kasutas naist samuti nagu see, kellelt ta tema sai, see tähendab, oma naudinguteks /…/ Nii olid lood, kui tsaar postihobustel Peterburist /…/ Liivimaale sõites peatus oma favoriidi Menšikovi pool, kus märkaski Katariinat

* Villebois nimetab teda trabandiks, mis tähendab kuninga ihukaitseväelast (venekeelsetes väljaannetes ekslikult brabant, mis märgib hoopis etnilist päritolu, Brabantiast), ja lisab isegi vastava mõisteselgituse. Seda mees siiski polnud. Mujalt on teada isegi mehe nimi – Johan Kruse – ning et ta oli tragun ja oma üksuse pasunapuhuja. Ka Kruse langes muide pärast Poltaava lahingut 1709 venelaste kätte sõjavangi. – *Tõlkija märkus.*

ümmardajate seas, kes teenindasid söögilaua juures. Ta küsis, kust tüdruk pärit on ja kuidas Menšikov ta omandas. Ja rääkides vaikselt kõrva sellele oma favoriidile, kes vastas ainult peanoogutamisega, vaatas ta pikalt Katariinat ja ütles narritavalt, et too on tark, aga lõpetas oma naljajutu sellega, et käskis tal magamamineku ajal endale küünla tuppa tuua. See oli käsk, öeldud küll naljatoonil, kuid vastuväiteid sallimata. Menšikov talus seda auväärselt ja kaunitar /…/ veetis öö tsaari toas."

Mõned autorid oletavad, ja sugugi mitte alusetult, et Menšikov võttis Marta Šeremetjevi käest algusest peale mitte enda, vaid tsaari jaoks. Asi on selles, et Menšikov ei saanud läbi Peetri tollase favoriidi Anna Monsiga ja teades oma patrooni maitset, võis loota, et Marta suudab Monsi kõrvale lükata. Antud juhul ei eksinudki Aleksandr Danilovitš oma arvestustes.

Villebois' sõnul sõitis Martaga öö veetnud tsaar hommikul ära. „Tsaari rahulolu üle, mille ta sai öisest vestlusest Katariinaga, ei või otsustada selle helduse üle, mida ta üles näitas. See piirdus vaid ühe tukatiga, mis võrdub väärtuselt poole luidooriga (10 franki), mille ta lahkumisel sõjaväelaslikult neiule pihku pistis. Ent ta ei osutanud suhtumises temasse vähem viisakust kui kõigisse tema soost isikutesse, keda ta oma teel kohtas," kirjutab Villebois, „sest on teada (ja ka ta ise rääkis sellest), et ehkki ta ise määras selle taksi tasuna armunaudingute eest, osutus see tema kuluartikkel aasta lõpuks märkimisväärseks." Kuid tsaar ei unustanud Menšikovi orjatari hellitusi. Naasnud peagi Liivimaale, leidis ta võimaluse naisega uuesti aega veeta ja seejärel võttis Marta endale. „Ilma mingite formaalsusteta võttis talt käe alt kinni ja viis endaga oma paleesse. Teisel ja kolmandal päeval nägi ta Menšikovi, kuid ei rääkinud temaga [Marta] tagasisaatmisest. Ent neljandal päeval, kõneldes oma favoriidiga erinevaist asjust /…/ kui too oli juba

lahkumas, kutsus ta tagasi ja ütles justkui arutledes: „Kuule, ma ei anna Katariinat [siis veel Martat] sulle tagasi, ta meeldib mulle ja jääb minuga. Sa pead ta mulle loovutama.“ Menšikov andis kummardades ning peanoogutusega oma nõusoleku ja lahkus /…/“*

Suurimad lahknevused on tollastel memuaristidel Marta ja tema vanemate päritolu küsimuses. Tema sünniaastaks peetakse aastat 1683, ehkki nimetatakse ka aastaid 1685 ja 1686. Kaasaegsete teadvusse ei mahtunud kuidagi, et tsaari abikaasa ja keisrinna võis pärineda lihtrahva seast. Enamiku meelest pidi tema soontes tingimata voolama õilis veri ning kuulujutud lisasid kohustuslikus korras kui mitte ema kõrgema päritolu, siis vähemalt isapoolse aadlivere. Katariina müütiliste vanemate nimekiri on pikk. Mainime ära vaid peamised.

Weberi sõnul oli Katariina Rootsi armee ooberstleitnant Roseni ebaseaduslik laps ühelt tema valdustes elanud talutüdrukult. Mõlemad surid varakult ja orb sattus pastor Glücki hooldada.** Rootsi õukonnapastor Nordberg, kes võeti 1709 Poltaava all vangi, kirjutas, et Katariina isa oli Rootsi ooberst kortermeister Johan Rabe, kes olevat abiellunud ühe naisega Riiast. Pärast vanemate surma sattus Marta orbudekodusse, kust Glück ta oma perre võttis. Seesama Nordberg toob ära ka

---

* Вильбуа Ф. Рассказы о российском дворе / подг. к печати А. А. Никифоровым; пер. Г. Ф. Зверевой // Вопросы истории. 1992. № 1. С. 140–143.

** Hannoveri diplomaatiline resident Peterburis a-il 1714–1719 Friedrich Christian Weber tegelikult ei väida, et Katariina oleks olnud Rõngu (sks k Ringen) mõisniku Roseni vallaslaps; ta ütleb, et pärast orvu mõisa võtmist nii arvati. Pole ka teada, et tollal veel kaheks jagamata Rõngu mõis oleks sel perioodil üldse kellelegi von Rosenitest kuulunud (või suures reduktsioonis riigistatuna renditud). Samanimeline mõis (läti k Reņģe) asus Kuramaal otse Leedu piiril, kuid Weber nimetab just Tartu piirkonda. Roseni peatse surma järel võtnud tüdruku oma hoolde esmalt kohalik pastor ja temalt Glück. Erinevalt enamikust teistest säärastest teadetest nimetab Weber siiski oma allika: selleks olnud Glücki laste koduõpetajana töötanud Wurma, kes langes samuti Alūksnes vangi. – *Tõlkija märkus.*

teisi andmeid: Katariina ema abiellus Rootsis ühe allohvitseriga ja pärast tolle surma sõitis Eestimaale, seejärel aga „suure nälja ajal aastal 1697 lahkus Liivimaale, kus otsis äraelamist aadlike ja pastorite juurest. Sel moel tuli ta praost Glücki poole, kes pidas teda nädalat kaks ülal omas majas, pärast aga saatis ära; Katariina aga jättis enda juurde.“*

Austria saadik de Rabutin** esitas oma depešis 28. septembrist 1725 teistsuguse keisrinna põlvnemisloo: ta olevat Liivimaa aadliku von Alfendali [Alwendal] ebaseaduslik tütar tema pärisoriselt teenijannalt, sündinud 1683. aastal, pärast ema surma aga antud Glücki juurde kasvatada. François de Villebois' versioonist rääkisime juba eespool.

Raske on uskuda, et Katariina tõesti ei teadnud mitte midagi oma vanematest ega sugulastest. Peetri eluajal näitas Katariina vähemalt ühel korral üles huvi selle teema vastu, andes Vene

---

* Autor on siin allikast vääralt aru saanud. Ooberst ja kortermeister on teineteist välistavad, teineteisest kaugel asetsevad auastmed – esimene neist kõrgeim, kindraliauastmetele eelnev ülemohvitseri auaste, teine tollases Rootsi mõistes alam-, hilisemas või Vene kontekstis lausa allohvitser, midagi väeosa majutus-, varustus- jm majandusküsimustega tegeleva staabiveltveebli taolist. Johan(n) Rabe esineb ka Marta esimese mehe ühe võimaliku nimena (Martat olla just pärast abiellumist kutsutud perekonnanimega *die Rabin*) ja on lihtrahva nimi (*Rabe*, 'ronk'). 1709–1715 Moskvas ja Peterburis vangistuses viibinud Jöran Nordberg mingeist ooberstitest ega ooberstleitnantidest (mida temale viidates venekeelses kirjanduses samuti väidetud on) ei jutustagi, vaid kirjutab: Älvsborgi rügemendi kortermeister. Ajal, mil tema rügement oli Riias garnisoniteenistuses, olla Rabe abiellunud kohaliku naise Elisabet Moritziga, kellele see oli teine abielu. Rootsi jõudnud, sünnitanud Elisabet 1682 Älvsborgi lääni Tuorpa kihelkonnas Germunderidis tütre. Kaks aastat hiljem Rabe suri, tema naine aga kolis tütre ja vastsündinud pojaga tagasi Riiga, kus Katariina sattunud peagi orbudekodusse (või vaestemajja, sel juhul ehk koos emaga ja järgnev oleks arusaadavam), sealt ühte Tallinna kõrtsi ning lõpuks Alūksnesse praost Glücki juurde. Ehk tuleks lisada, et Glücki peres oli teisigi orbudest kasvandikke ja neid võis vabalt ka omavahel segamini ajada. Võimaliku (ainsa ja Martast hoopis 3 aastat vanema) venna nimeks on hilisemad Rootsi autorid pakkunud Sven Reinhold Rabe, kes olnud Põhjasõjas Rootsi sõdur ja langenud Poolas. – *Tõlkija märkus*.

** Anton Ignaz Amadeus de Rabutin, krahv de Bussy, saadik Venemaal a-st 1724 kuni oma surmani 1727. – *Tõlkija märkus*.

komissarile Kuramaal Pjotr Bestuževile ülesande otsida oma sugulasi. Kuid see soov kustus küllaltki kähku.

Läks nii, et mitte keisrinna ei leidnud üles oma sugulasi, vaid vastupidi, üks tema naissugulasi leidis üles tema ja tutvustas end talle. See juhtus 1721. aastal Riias, kus tsaari abikaasa tollal viibis. Katariina poole pöördus naine, kes nimetas end tema õeks Kristinaks. Riia kindralkuberneri Anikita Repnini sõnul „see naisuke oli Tema Majesteedi pool ja pärast lastud oma koju", kusjuures talle anti 20 kuldmünti.*

Oma sugulaste aktiivset otsimist alustas Katariina alles pärast abikaasa surma. 16. oktoobril 1725 teatas Prantsuse saadik Jacques de Campredon oma õukonnale: „Ma ei tea, kas on tõesed linna peal liikuvad hämarad kuuldused ühe keisrinna venna saabumisest siia koos perekonnaga. See on nähtavasti väga madala päritolu ja jõhkra loomuga inimene."**

Ajalookirjutuses on saanud tavaks pidada Marienburgis vangistatud orjatari Marta Skavronskajaks (Skawrońska).*** Esmapilgul on selleks kaalukad põhjused: Katariina ise annetas

---

* Vene sõna 'tšervoonets' erinevate vormide otsetõlge. Nii siin kui edaspidi tekstis tähendab see kõiki mitme sajandi vältel Euroopas standardseiks olnud u 3,5 g kaaluga kuldmünte, eelkõige tukateid. Neid münditi ka Venemaal, kus ühtlasi käibisid välismaised kuld- ja hõbemündid. Samasuguseks kindlaks mõisteks oli 'jefimok' – standardne, u 25,5 g hõbedat sisaldanud hõbemünt, riigitaaler, vn k nimetus tuleb varastest joachimstaalritest. Vene rubla oli kaua ainult arvestusühik, neid hakati müntima alles Peeter I ajal (1704), hõbedasisalduselt just riigitaalri ekvivalendina (sel perioodil oli kurss isegi pisut rubla kasuks, 96 kopikat taalri eest, seejärel hakkas taalri väärtus rubla suhtes kasvama, olles peagi juba 1,1 ja sajandi lõpus 1,25 rubla taalri eest). Tukat oli riigitaalrist ja rublast u kaks korda kallim. – *Tõlkija märkus.*

** Vt: Сборник Русского Исторического общества (edaspidi – Сб. РИО). Т. 64. СПб., 1888. С. 38.

*** Михневич В. Семейство Скавронских // Исторический в естник. 1885. № 2. С. 233–257; № 3. С. 536–572; Белозерская Н. А. Происхождение Екатерины Первой // Исторический вестник. 1902. № 1. С. 56–90; Трот Я. К. Происхождение императрицы Екатерины I // Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук. Т. 18. СПб., 1878. С. 7–32.

oma ukaasiga 5. jaanuarist 1727 kahele vennale Skavronskile krahvitiitli, tunnistades nad sellega oma vendadeks.

Kuid juba Nadežda Belozerskaja juhtis 1902. aastal tähelepanu mõningatele asjaoludele, mis lasevad kahelda selliste väidete korrektsuses. Esiteks kerkib küsimus, miks nimetas Peeter I aastal 1708 oma testamendis Katariinat mitte Skavronskajaks, vaid Vassilevskajaks?* Muide, selle perekonnanime all mainitakse Katariinat Pjotr Bestuževi ettekandes aastast 1715. Teiseks, palju küsimusi tekitab Katariina suhtumine Kristina Hendrikovasse (enne abiellumist Skavronskaja või Skovoronskaja) – samasse naisesse, kes kuulutas end 1721. aastal keisrinna õeks. Miks ei pööranud Katariina, kes autasustas teda kahekümne kuldmündiga, talle mitme aasta vältel mitte mingit tähelepanu, kuni naine ise oma olemasolu meelde tuletas? Vastuseks sellele meeldetuletusele käskis Katariina „pidada nimetatud naist ja tema peret tagasi-

* Autor on sellele küsimusele tegelikult ise eespool vastanud, osutades, et Skovoronskaja/Skawrońska nimi seostati Katariinaga alles 1724. Ka Vassilevskaja nimekuju pole päris ühene, sest Katariina esineb tsaari majapidamise nimekirjades pigem Vesseljovskaja nime all (sõnast *veselje*, 'lõbu', 'lõbusus'). Ka Katariina sugulaste otsimise ülesande saanud Vene komissar Kuramaa leskhertsoginna Anna juures Pjotr Bestužev raporteeris muide just Vesseljovskite liignime kandnud isikuist. Menšikovi majapidamises on Katariina lisanimeks olnud ka Trubatšova (sõnast *trubatš*, 'pasunapuhuja' – vihje Marta esimesele abikaasale). Järgnevalt toob autor ära versiooni Katariina väidetavate sugulaste väljailmumisest Riias – ja ehkki sellest pole käesolevas raamatus juttu, olnud neid ka mujalt Läti alalt. Et ametlik versioon Katariina päritolust rääkis leedu juurtest, siis võimendati edaspidi just seda, kõike muud aga eirati või kõrvaldati teadlikult ehk vajus see teave lihtsalt unustusse. On siiski olemas teateid lähisugulaste – kaks venda ja kaks õde, kõik koos perekondadega, lisaks kolmaski, end lõbutüdruku ametiga kompromiteerinud ja seepärast kõrvale jäetud õde, kõik talurahvaseisusest – väljailmumise kohta hoopis Tallinnas ja selle ümbruses. Katariina omandas muide (Kadrioru lossi olemasolule vaatamata) Tallinna lähistel Maardu mõisa ja ka viibis seal mitut puhku. Ka N. Pavlenko ise on paaris oma teises raamatus nimetanud Katariinat „madala päritoluga tšuhhonkaks", s.t eestlannaks. Tuleb tõdeda, et kindlamaid tõendeid pole Katariina leedu, eesti, läti, rootsi ega ka muu päritolu kohta, ning peab nõustuma selle raamatu autori arvamusega, et vajalikud on täiendavad uurimused (või argumendid). – *Tõlkija märkus.*

hoidlikus kohas, anda neile kohane peatoidus ja rõivastus ning panna nende juurde järeleproovitud isik, kes suudaks hoida neid tühja lobisemast".*

Kui Riia kindralkuberner A. Repnin oleks olnud kindel, et Kristina on tõepoolest keisrinna sugulane, oleks ta vaevalt nimetanud Hendrikovide peret „rumalateks ja joodikuteks" ning teinud ettepaneku selleks, et „neist rohkem kahju poleks /…/ võtta seesinane naisterahvas koos perega Venemaale ja pidada ülal sellises kohas, kus neist ei teata".

Katariina käskis siiski oma kabinetisekretäril saata Riiga käskjalg „teatud tähtsas asjas", mille all peeti silmas kogu Skavronskite-Hendrikovide suguseltsi pealinna toimetamist. Ent kas see tähendas Kristina tunnistamist keisrinna õeks?

Kerkivad ka teised küsimused, millele ajaloolased ei suuda vastata. Näiteks, kuidas juhtus nii, et Marta sattus orbudekodusse, kust pastor Glück ta oma teenijatüdrukuks võttis, aga tema lihased vennad osutusid talupoegadeks? Ja miks ei lülitatud keisrinna sugulaste otsimisse pastor Glücki, kel kahtlemata oleks olnud mingeid kindlamaid andmeid? (Marienburgi vallutamise järel Venemaale sattunud pastor Glück elas Moskvas, kus asutas Peetri korraldusel Venemaa esimese gümnaasiumi.) Arusaamatust tekitab ka asjaolu, et Katariina ei andnud krahvinna tiitlit Kristina Hendrikovale, kes esimesena end tema õeks kuulutas, jättes selle ülesande oma tütrele Jelizavetale.**

---

* Белозерская Н. А. Происхождение Екатерины Первой. С. 86.

** Keisrinna Jelizaveta tõepoolest tõstis mõniteist aastat hiljem krahviseisusse ka oma ema väidetavate õdede perekonnad Hendrikovid ja Jefimovskid. Selles, et Katariina I tegi sama ainult oma väidetavate vendadega, pole õieti mitte midagi kummalist – meesliine pidi tiitlid, seisused jmt üldjuhul liikusidki. Pealegi neid n-ö ei unustatud ära, vaid nad tõsteti sama ukaasiga, millega Skavronskid said krahvitiitli, pärilikku aadliseisusse. Samuti pole midagi kummalist selles, et pastor Glücki ei kaastatud Katariina sugulaste otsimisse. Glück nimelt suri juba 1705, enne seda, kui Katariina positsioon tsaari lähikonnas sedavõrd tõusnud oli, et mingitele otsingutele üldse alust anda. – *Tõlkija märkus.*